

SAMEN LEZEN

*De krachtlijnen, effecten en waarde van het samen lezen,
in de methode van het Lezerscollectief*

HET
LEZERS
COLLECTIEF

observatie- en onderzoeksrapport 2015

Spreken

Ik heb geprobeerd te zwijgen
het is wat binnen in mij spreekt
dat niet wilt ophouden.

Het zegt niets, het vraagt.
Waarover wil je zwijgen, vraagt het.
Waarom geef je geen antwoord?

Een stem die zich
niet monddood laat maken-
ze heeft geen mond.

Een stem waarvoor je niet
je oren kunt sluiten-
ze spreekt niet tot een oor.

Ze zegt niets, ze vraagt. ze trekt zich
niets aan van oren, redelijkheid, mond,
daarom.

Hoe kun je antwoorden, als het niet is
uit te spreken, wat op je lippen ligt?

Elvis Peeters

SAMEN LEZEN & KWALITEIT

Speciaal dat we samen lezen in een dokterspraktijk. Hier staan gezondheid en ziekte op het spel. Op een doorsnee dinsdag passeren hier veel mensen die toevallig – voor even of voor lange tijd - in een slecht sprookje zijn beland. Hier kan schaamteloos gewroet worden op verdriet – en het verhaal van elke verkoudheid moet tot op het bot verteld. Aan het hoofd van onze tafel in de leesgroep zit een zwijgende man. Hij heeft een hersenbloeding gehad en zegt daarom niets, maar hij is er altijd bij en hij leert ons luisteren naar elkaar. Hoe relatief is het allemaal en hoe relatief kan het nog worden? Waar is het leven licht en waar gaat het licht uit? En waar ligt de grens?

Thomas Segers, klinisch psycholoog¹

Het Lezerscollectief kan als beginnende organisatie gelukkig voortbouwen op bestaande ervaring en onderzoek. De laatste jaren verschijnt regelmatig onderzoek naar de effecten van lezen en voorlezen in het bijzonder. Rond de methodiek van **Shared Reading** kunnen we inspiratie en onderzoeksdata vinden bij The Reader Organisation, die in samenwerking met CRILS (Universiteit van Liverpool) al heel wat research heeft gedaan. Hun bevindingen van de laatste jaren, verwerkt in het rapport 'Cultural Value'², hebben we dan ook gebruikt in dit document.

In Vlaanderen hebben we in samenwerking met de Karel de Grote Hogeschool (kunst- en cultuurbemiddeling) een onderzoek gedaan bij onze beginnende groepen. Prof. Dr. Dirk De Wachter reflecteerde op de Staat van het Boek (23 maart 2015 in het Vlaams Parlement)³ in zijn keynote op het belang van woorden en verhalen voor ons geestelijk welzijn en de waarde van initiatieven zoals het Lezerscollectief.

¹ Observatieverslag van leesgroep HCA Deurne in Nieuwsbrief Lezerscollectief januari 2015

² Cultural Value. Assessing the intrinsic value of The Reader Organisation's Shared Reading Scheme. Liverpool, 2014

³ staatvanhetboek.be. Zie ook verslag op de website

Ook eigen observaties binnen de diverse leescontexten hebben we in dit document verwerkt. Citaten van deelnemers staan cursief in de tekst en illustreren de waarde en effecten van het samen lezen. Dr. Jan Raes (psychiater en mede-oprichter) en Thomas Segers (klinisch psycholoog) volgen onze leespraktijk op de voet. Ook hun bevindingen hebben we in dit rapport verwerkt.

Kwaliteitsindicatoren zijn wezenlijk als we met onze leesgroepen echt iets willen ‘veranderen’: ze bieden een kader voor **reflectie** en voor **persoonlijke groei** van onze leesbegeleiders zelf. Hoe straffer we als leesbegeleiders worden, hoe sterker we ook zélf verhalen kunnen brengen bij onze doelgroepen, op intussen meer dan 50 diverse leesplekken in Vlaanderen en Brussel.

Dirk Terry
gedelegeerd bestuurder
Het Lezerscollectief

**‘Samen lezen heeft iets huiselijks,
maar op neutraal terrein.’**

Dr. Jan Raes⁴

⁴ Op zoek naar de kracht van Samenlezen., Kunst- en cultuurbemiddeling KDG 2015 (Laura Oidtmann, Linne Verreth, Ruth Van Ammel, Shana Gallon, Silke De Vos, Virguine Delarue). Een neerslagwerk van onze bevindingen tijdens een zoektocht naar de voordelen van samen lezen in opdracht van Het Lezerscollectief. Interview met Dr. Jan Raes, p.85

5

intrinsieke elementen van het samen lezen

1. Directheid

In tegenstelling tot de gewoontes van traditionele leesgroepen, worden tijdens de samen-lees-sessies literaire teksten voor het eerst hardop gelezen binnenin de leesgroep. Ze zijn dus niet op voorhand gekend (tenzij toevallig) en werden zeker niet in opdracht op voorhand gelezen. De directheid van de overdracht genereert ook de directheid van de antwoorden van de deelnemers van de groep.

Belangrijkste kenmerken van deze dynamiek zijn de volgende:

Literatuur als centraal element in de groep

Deelnemers tonen gevoelens van vreugde, plezier, immersie, emotionele betrokkenheid, veiligheid, en zelfs gemak tijdens het leveren van inspanningen.

Het is spannend om toe te komen en te denken: waar gaan we vanavond in terecht komen? (Yorik)

Absorptie/immersie

Deelneemster An sprak in een interview over hoe, op het hoogtepunt, *‘elk moment compleet in een aparte wereld voor appreciatie veranderde’*. Dit impliceert niet zozeer het samen praten ‘over’ een bepaald probleem, maar eerder samen praten ‘binnenin’ een bepaald gebied.

Britse linguïsten deden reeds aan inleidend onderzoek omtrent linguïstische elementen en toonden aan dat er ook hierin sporen te vinden waren van de interne samenwerking binnenin de groep, in rechtstreekse relatie met de tekst.

Geen kennis op voorhand

Een ander gevolg van deze performatieve overdrachtsmethode werd door deelnemer An in een later interview beschreven:

Wanneer je een tekst leest, breng je je eigen ervaring in de leeservaring, en identificeer je je met verschillende stukken, en dat maakt een heel groot deel uit van de literatuur... Ik was compleet verrast en het voelde zo belangrijk aan, zowel op emotioneel als op intellectueel vlak... en ik voelde dat er betekenis in zat en moest worden nagestreefd door mezelf omdat mijn respons zo groot was.

Op deze manier lezen is eerder een vorm van onmiddellijk *doen*, dan een afzonderlijke interpretatie achteraf. Het vraagt niet enkel om tolerantie van maar ook om een opwindend gebruik van wat *onzekerheid* kan worden genoemd. *Onvoorspelbaarheid* – en een besef van onvoorspelbaarheid – zou hier misschien beter dienen als formulering. Professor Corcoran ziet in deze werkwijze een interessante kans:⁵

In het algemeen wordt er van uitgegaan dat het menselijk brein als een voorspellingssysteem werkt, dat dient om onzekerheid te reduceren. Dit helpt ons de manier waarop we onze levens besturen en beheersen gemakkelijk, geriefelijk en met de minste inspanning te verbeteren – vandaar dat we graag redeneren vanuit analogieën en leven met behulp van routines. Het rechtstreekse lezen van onbekende teksten in het bijzijn van (onbekende) anderen neemt het gemak weg om eenvoudigweg te vertrouwen op dit geëvolueerd ‘veiligheidssysteem’. In deze omstandigheden kunnen we noch voorspellingen doen, noch ons antwoord controleren – in plaats daarvan reageren we op emotionele manieren, waarbij het belang van emoties is om een organisme voor te bereiden dat een antwoord biedt op uitdagingen uit de omgeving, potentieel gevaarlijke of nieuwe situaties.

⁵ Cultural Value. Assessing the intrinsic value of The Reader Organisation’s Shared Reading Scheme. p.10

Geactiveerde levendigheid van de respons

De ervaring komt neer op gedachten 'die bij je opkomen' tijdens het spreken; met andere woorden op nieuwe gedachten die verrijzen uit oud materiaal dat niet is uitgeput of niet door herhaling vertrouwd is geworden, maar eerder wordt gezien en aangevoeld als dezelfde gedachten vanuit een ander perspectief. Deze gedachten, als ervaringen, bevatten een bijkomend effect en andere gerelateerde sensaties die worden beleefd vanuit een andere context. De plotselinge activering neemt de herinnering uit zijn oorspronkelijke context (lezersperspectief) en plaatst het ergens anders (binnenin het gedicht of verhaal), zodat van de lezer(es) verlangd wordt dat hij/zij de betekenis en het belang van de tekst her-denkt. Deze ervaring geldt bij enkele van de beste momenten in de lezersgroep. Waar een persoonlijke respons van een lezer op zijn plaats lijkt, heerst er tevens voor de respondent vaak een gevoel van bijpassende relatie met de door de tekst voorgestelde wereld – alsof de gedachte niet overbodig maar passend was. Eén geïnterviewde zei dat het voelde als *'het uitkomen van binnenin'* en het vinden van *'een plaats'* voor een gedachte.

Gevoel van welslagen bij het hardop lezen

Dit gevoel van actieve deelname en gestaag meesterschap, op een dieper niveau dan de toename van het zelfvertrouwen die er eveneens in omvat is, wordt door de groepsleden beleefd wanneer ze – indien ze voordien nog niks hebben voorgelezen – zich toch kandidaat stellen om een sectie of passage voor te lezen.

Deelnemer Els beschreef het hardop lezen als:

'Je moet geen voordrachtskunstenaar zijn om te mogen lezen, eigenlijk is het een rustige stem die toelaat dat de woorden hun werk doen. (...) Eigenlijk is het mooiste gevoel dat je door de woorden te lezen een verbinding maakt met de groep. Je voelt de anderen luisteren, je hoort ze ademen, stille geluidjes maken van herkenning of verbazing.'

Aidan Chambers zei hierover tijdens de masterclass⁶:

'Het is niet goed als je acteert of performt tijdens het voorlezen. Het gaat ergens wel om om jouw betrokkenheid, maar niet te nadrukkelijk om jouw interpretatie... de kunst is om de tekst te laten spreken zonder teveel in te kleuren.'

Dr. Jan Raes benadrukt het effect van deze verbinding zoals Els die beschrijft. De andere luisteraars leven eenzelfde thema mee en ervaren dit meeleven als buitengewoon gezellig. Dit samen-mens-zijn, omdat we dezelfde emoties en gedachten delen, laat ook toe dat we allemaal wat anders ervaren.

⁶ Masterclass in Affligem op 16 mei 2015, gebaseerd op Tell me en zijn lange ervaring als (voor)leesdidacticus.

Mijn dochter en ik

Terwijl ik dit lees voel ik mijn dochter kijken;
ik laat niet merken en lees rustig door.
Haar leven doet zich helder aan mij voor:
het zal in alles op het mijne lijken.

Niets kan ik doen, opdat zij zal bereiken
wat ik, amper gevonden, weer verloor;
geen vindt van het geluk méér dan een spoor,
ook zij niet, en ook zij zal het zien wijken.

ik sluit het boek. Wij zitten naast elkaar;
geen woorden tussen ons; slechts, even maar,
de glimlach van de een tegen de ander.

't Is of ik in mijn eigen ogen staar,
en wat daar staat, het is als water klaar,
wanneer ik langzaam in mijzelf verander.

Ed Hoornik

'Wat ik er zo mooi aan vind, is de dichte verbondenheid tussen de vader en de dochter.' zegt hij. *Ze hebben geen woorden nodig om elkaar te begrijpen. De dochter en de vader vallen soms zelfs samen.'* Verder in het gesprek zegt hij nog: *'Het stuk dat mij het meest raakte is: "Ik sluit het boek. Wij zitten naast elkaar; geen woorden tussen ons; slechts, even maar, de glimlach van de een tegen de ander".'*

'Ik sluit het boek wil voor mij zeggen dat er niets meer moet toegevoegd worden: het boek is gesloten. Het doet mij denken aan mijn zoon en ik. Wij kunnen ook zo samen zitten in de living, elk in onze zetel, en gewoon stil samen zijn. En we begrijpen elkaar woordeloos, we weten wat de ander denkt. Allez, vooral mijn zoon weet wat ik denk. Laatst kwam ik van de trap naar beneden, wandelde de kamer binnen waar hij zat en hij vroeg: "Pa, wat scheelt er?". Hij voelt dat gewoon. Het is een fantastische jongen. Hij heeft nu een vriendin en ze willen samen gaan wonen. Zij wil ergens aan de kust wonen, maar mijn zoon ziet dat niet zitten. Hij zegt: "Ik blijf bij mijn pa, ik ga niet zo ver weg". En hij neemt het op voor mij, als hij ziet dat anderen mij kwetsen. Met mijn eigen ouders heb ik geen contact. Ik heb nooit liefde gekend, ben van opvanghuis naar opvanghuis gegaan, heb nooit de warmte van een vader en moeder gehad.'

'Als je dan dat laatste stuk leest, dat is wel slikken "'t Is of ik in mijn eigen ogen staar, en wat daar staat, het is als water klaar, wanneer ik langzaam in mijzelf verander"... Maar met mijn zoon klopt dat. Ik kijk naar hem en we zien elkaar. We zijn twee handen op één buik.'

Waarom de vader niets laat merken terwijl hij leest?'

Het verhaal van deelnemer Erwin

Erwin komt al een half jaar naar de leesmomenten in de Zuidpoort. Hij heeft eerst wat de kat uit de boom gekeken. *'Ik moet eerst mensen vertrouwen voor ik wil meedoen.'* zegt hij zelf.

Het lezen doet hem goed, of beter: het luisteren en het vertellen erover. *'Iedereen heeft dingen meegemaakt en je kunt zo veel uit gedichten en verhalen halen. Daar wordt vaak heel goed verwoord wat ik zelf voel en denk.'*

Het gedicht van Ed Hoornik grijpt hem erg aan, al vindt hij in een eerste reactie dat *'Mijn dochter en ik'* wel weer over een vrouw moest gaan in de titel (het moet altijd over vrouwen gaan!), maar Erwin vindt de tekst *prachtig* en is ook zichtbaar ontroerd.

'Wat ik er zo mooi aan vind, is de

2. Creatieve onbespraaktheid:

onvoorspelbaarheid en spontane reacties

In de poging om een rechtstreekse formulering te hanteren, komt dit kenmerk wel voor, in tegenstelling tot de voorprogrammeringsnormen: d. i. de spreekpatronen die geassocieerd zijn met het kalme register van informatie en opinie. Toen romanschrijfster Joanne Harris voorleesfragmenten van haar eigen verhaal zag, beschreef ze dit als 'emotionele articulatie'. Zoals een Londens projectwerker het in een interview verwoordde: 'Je kunt het zien, je kunt het aanvoelen als een helper, dus, je weet wel, je kunt er de **geboorte** van zien tijdens het lezen'.⁷

In een interview spreekt een deelnemer, die aan een neurologische beperking lijdt, over haar voortdurende besef van de moeilijkheid om 'gedachten in woorden om te zetten die je voordien niet in staat was te verwoorden, of ze te verklaren':

*Ik bedoel dat is één van die dingen dat ik vind dat wanneer ik probeer om gedachten in woorden om te zetten om daarna uit te leggen aan dokters, dat dit een **onmogelijkheid** is, behalve als ik... soms vind ik iets dat is neergeschreven en denk ik, dat is wat ik probeer uit te leggen! Soms niet, weet je wel... Omdat, behalve als je de juiste woorden vindt, ze niet begrijpen waarover je aan het praten bent. En soms wanneer je een gedicht of een verhaal leest of gelijk wat, lees je het en denk je dat de schrijver net de nagel op de kop geslagen heeft, en je weet wel, ik precies weet waarover hij het heeft.*

.....Reading literature gives us images to think with. Aidan Chambers.....

*We denken, scheppen en verbeelden in taal en elke vernieuwing of verandering zal in de taal, of dit nu de taal van de dichter, de denker, de musicus, wetenschapper of schilder is, opgeroepen moeten worden. Deze verandering of nieuwe mogelijkheid ligt als een nog niet gerealiseerde droom, gedachte of wensbeeld af te wachten tot het juiste moment zich aandient waarop het naar de oppervlakte van ons bewustzijn wordt getrokken en er klank of kleur aan gegeven wordt.*⁸

⁷ Cultural Value. Assessing the intrinsic value of The Reader Organisation's Shared Reading Scheme. p.11

⁸ Kairos. Een nieuwe bevlogenheid. Joke J. Hermesen. De Arbeiderspers, p. 257

Ik, schaduw

Een ander ben ik,
gestoken in mijn kleren,
die met mijn naam wordt aangesproken.

Hij woont in hetzelfde huis als ik,
Wij slapen met dezelfde vrouw
En lezen tezelfdertijd dezelfde boeken.

...

Hij werkt, hij denk, hij eet voor mij,
uit mijn mond komen ook zijn woorden.
Soms overvalt hij hersenschuddend mij
en grijpt de kans aan, in mij rond te moorden.

Ik haat hem: hij verradt mijn geheimen.
Wat ik niet zeggen wil
schreeuwt hij voluit van de daken.

Ik weet niet meer wie ik ben,
Ik weet niet waar hij mij zal leiden,
maar als ik niet meer leef
neem dan gerust zijn handschrift voor het mijne.

Simon Vinkenoog

er is gebeurd. Dan wil ik het echt uitschreeuwen. Maar wat ook klopt: ik ben dezelfde niet meer. Ik zit nu al twintig jaar in de gevangenis en heb steeds alle cursussen en alle activiteiten gevolgd. Ik ben ook gegroeid in de gevangenis. Ik ben dus niet meer mezelf."

Georges laat weten dat ook hij het gevoel van jezelf vervreemd te zijn erg goed kent. "Die zin: *"Hij werkt, hij denkt, hij eet voor mij. Soms overvalt hij mij.* Dat is wat mij overkomen is toen ik mijn misdaad beging. Ik was mezelf niet -ik ben zachtaardig- maar er was ineens een andere ik sterker dan mij."

"Maar dat mag je nooit laten gebeuren", snuift Diederik, "... dat je niet meer weet wie je bent. Je moet jezelf in de hand houden. Je kunt, zeker in het gevang, niet over je heen laten lopen. Je moet hier je mond als wapen gebruiken."

Het gesprek is intens en ontwrichtend. Wat betekent het voor hen om iemand te zijn, en hoe kunnen ze dat in de gevangenis al dan niet zelf bepalen? Het gedicht roept associaties, beelden en gevoelens op.

Het verhaal van leesbegeleider Eva.

(We lezen het gedicht van Simon Vinkenoog⁹ in de gevangenis-Gent met 5 mannen en 3 vrouwen)

De deelnemers zijn niet op hun mond gevallen en laten stevig van zich horen. Ze kennen het haantjesgedrag, het competitieve dat binnen de gevangensmuren hun dagen tekent. Ze vertellen me dat ze constant op de tippen van hun tenen moeten lopen, alert voor agressie en afgunst. Zelden is er in hun dagindeling ruimte om stil te staan en kwetsbaar te zijn.

Karel zegt: "Dit gedicht beschrijft precies wat een gevangenis met je doet...het ontnemt je alles van jezelf. *Een ander ben ik, gestoken in mijn kleren:* wij mogen niet eens onze eigen kleren dragen. Ik mag hier niet zijn wie ik ben. Of beter: ik kan het niet."

Ik kijk rond en vraag of dit voor de anderen ook zo aanvoelt.

Nathalie beaamt: "Je moet hier steeds erg oppassen, ogen op je rug hebben, zorgen dat je jezelf blijft en jezelf beschermt. Dat *schreeuwen van de daken*, daar kan ik mij in vinden. Ik ben namelijk soms zo boos om wat

⁹ Samen Sterke verhalen vertellen. *Het mooiste uit de literatuur, gekozen door het Lezerscollectief*. p.385-387

3. Het Emotionele

Een andere deelnemer zei tijdens een interview: *Wanneer je een goedgeschreven, krachtig gedicht leest, geeft het je als het ware een klap in je gezicht, zelfs als dat fysiek niet kan. Een andere reactie: Ik denk dat poëzie snel gevoelens kan raken – het is bijna gecondenseerd [...] Het gebeurde gewoon redelijk – plotseling.*¹⁰

Een diepe hartstocht greep mij aan:
Een minnaars oor alleen
Kan maar geheel en al verstaan
Wat mij zo vreemd toescheen.

(...) William Wordsworth

Het belang van de emotie

Het startpunt van wat we voordien ‘doen lezen’ genoemd hebben, actief en dynamisch in het moment, was een diep beleefde innerlijke ervaring, impliciet geregistreerd in de respons op de tekst. Dit was niet noodzakelijk een enkele noembare emotie (zoals in ‘het gedicht gaat over verdriet’) maar meer een gevoelig en vaak bijvoeglijk besef van het gedicht (in eerste instantie aangeduid met korte deiktische uitdrukkingen zoals ‘Het is triestig’, ‘Dit is teder’) waaruit later complexere en explicietere gedachten zouden verschijnen en zich openen.

Wordsworth nodigt ons uit om contact te maken met de minnaar in onszelf, want alleen dan kan je *verstaan*. De leesgroep gaat niet enkel over het discussiëren van ‘problemen’. De diepe hartstocht kunnen we maar voelen door open te staan voor ons minnaarschap. Gekwetst, vol passie, lang geleden maar misschien heel dichtbij.

Dr. Jan Raes: *‘Het belang van literaire teksten voor het emotionele beleven van de deelnemers van een leesgroep is vooral belangrijk omdat het deelnemers de kans geeft emoties te beleven die zij zelf niet, of niet in dezelfde mate, of niet met dezelfde kleurschakeringen beleven. Het uitwisselen hierover in een groep, hardop of enkel in de beleving, maakt dat ieder zich bewust wordt dat er nog veel meer emoties zijn dan die waar je uit gewoonte je leven mee opvult. Veel meer emoties, veel meer (kleur)nuances in die gevoelens, veel meer betekenissen.’*

¹⁰ Cultural Value. Assessing the intrinsic value of The Reader Organisation’s Shared Reading Scheme. p.16

Aandacht

Het is belangrijk om op te merken dat deze emotionele impact niet noodzakelijk moet worden afgezonderd van de daaropvolgend precieze en diep verbeeldingsrijke *aandacht* voor het verbaal belichaamde werk.

De mogelijkheid om aandacht te schenken aan de ‘kleine dingen’, waar anderen misschien de tijd niet voor zouden vinden, was heel belangrijk voor deelnemers.

Ik bedoel het zou kunnen zijn, zoals, zeggen... Ik zal gebruik maken van het kleine beetje geluk dat ik heb, om een soort van groter iets te creëren

Dit toont de mix van schijnbare onzekerheid (‘het zou kunnen zijn, weet je’, ‘het is een beetje zoals’, enz.) naast de benadrukte klemtoon op “*zal gebruik maken*” en het daarmee gepaarde gevoel van zekerheid/groei op basis van dat platform. Het woord ‘*gebruik*’ is belangrijk om aan te tonen hoe literatuur nuttig kan zijn, zonder eenvoudigweg instrumenteel te zijn – niet in het minst omdat het woord net voor ‘*iets*’ is geplaatst: iets ‘gebruiken’ wanneer je niet zeker bent wat dat iets precies is. Of zoals onderzoeksassistente Magee het verwoordde: ‘Is dat niet waar het in leesgroepen om gaat? Dit gebruiken om dat te maken – zelfs al is ‘dat’ nog niet precies vastgesteld... Het is denken tijdens het doen.’¹¹

‘Ik vond hun interpretatie er recht op,’ zei Joanne Harris op een bepaald moment in haar eigen verhaal¹², over de aandacht van de groep voor het woord ‘*verguld*’: *‘En het was enorm interessant dat ze net op dat woord kwamen, omdat het woord een bepaalde dynamiek in die zin heeft en daardoor zo opvalt... Het is de bedoeling dat je eventjes stopt en nadenkt. Ik wou dat de lezer op die plaats pauzeerde.’*

¹¹ Cultural Value. Assessing the intrinsic value of The Reader Organisation's Shared Reading Scheme. p.19

¹² Faith en Hope gaan winkelen, Joanne Harris in: Samen sterke verhalen vertellen, p.15. Vrijdag, 2015

4. Het persoonlijke

Verhalen

Dr. Lampropoulou gaf zijn mening vanuit het perspectief van een linguïst op basis van de eerste conclusies uit het onderzoek: *'In de leesgroepen is er een betrokkenheid met de voorgelezen tekst, en dit resulteert in zelfonthullende gesprekken... In de transcripten van de onderzochte groepen, is er nog steeds betrokkenheid tussen de co-deelnemers en een soort van groepsgevoel, in die zin dat ze hun opinies delen en uitwisselen met betrekking tot terminologische kwesties, maar de gesprekken lijken minder interpersoonlijk en meer van het ter discussie staande onderwerp losgekoppeld.'*¹³

In al de gevallen waar groepsleden over hun eigen leven praten en vervolgens het passende fragment te zien krijgen, beweren deze leden tijdens een interview (a) dat ze hun verhaal voordien nog niet hadden verteld, misschien met uitzondering van familie en vertrouwde vrienden of in een gemedicaliseerde situatie, en dat verhaal normaal gezien ook niet aan relatief onbekenden zouden toevertrouwen en (b) dat de herinnering werd *'uitgelokt'* of *'geactiveerd'* door de tekst.

Het is in deze ruimte *tussen* tekst en lezers dat de interactie plaatsvindt, wat de normale relaties aanzienlijk verandert, van persoonlijk naar sociaal, van privaat naar publiek.

Dr. Jan Raes: *'Naarmate de tekst meer **intiem** vertelt over een persoonlijke belevenis, gaan deelnemers in dezelfde intieme sfeer reflecteren over hun persoonlijke levensverhaal. Ze betreden hun herinneringen met dezelfde openheid als ze de schrijver horen doen in het verhaal. Zo ontstaat een **dubbel verhaal**: één in de gedeelde wereld van de voorgelezen tekst en één in de stilte van de eigen geschiedenis. Soms getuigen deelnemers van deze innerlijke verhaallijn, heel treffend als diepe reflectie op de tekst. Hiervan getuige mogen zijn, is een voorrecht dat door alle deelnemers met groot respect wordt aangenomen.'*

Persoonlijke echo's naast het lezen van de tekst

Het startpunt van de leesgroepen was dat de teksten, ofschoon fictief, onmiddellijk als *'echt'* aanvoelden, op een bijna lichamelijke, zintuiglijke en emotionele manier, doordat ze hardop worden gelezen.

¹³ Cultural Value. Assessing the intrinsic value of The Reader Organisation's Shared Reading Scheme. p.20

Professor Corcoran becommentarieert deze tweede paragraaf vanuit het perspectief van een experimenteel psycholoog: *‘Dit is de overstap van externe naar interne aandacht dat door de karakteristieken van de tekst geactiveerd wordt. In termen van hersennetwerken betekent dit dat het executieve brein (actief lettend op stimuli van buitenaf, in dit geval de literaire tekst) overschakelt naar het intern gefocuste standaardnetwerk, waar onze persoonlijke ervaringen in het licht van de evoluerende context herbeleefd en geëvalueerd worden. In onze gewone alledaagse levens komt het vaker voor dat we ons bewust zijn*

Life on Mars

Was zo graag samen
gefallen
maar iedereen viel
apart

was zo graag samen gevallen
maar iedereen viel apart
alleen
wij

Was zo graag samengevallen
maar iedereen viel apart
alleen wij
sprongen naar de sterren.

Peter Verhelst

Nieuwe sterrenbeelden. Prometheus, 2008

*mensen versnelt.*¹⁴

van de overschakeling van het standaardnetwerk naar het executieve netwerk – van dwalende geest / herinneren / bezinnen naar een geconcentreerde focus op wat werkelijk en momenteel bezig is. Een gedeelte van de waarde van ‘shared reading’ is te vinden in dit minder voorkomende omgekeerd schakelende bewustzijn. De deelnemers kunnen tijdens het lezen in hun eigen wereld verzinken, maar, essentieel, wordt de relevantie van die wereld nu opgewekt door de huidige activiteit/betrokkenheid. Bovendien verandert het ook in een gedeelde wereld met relevantie en resonantie in de buitenwereld, en dit is een luxe die iemand gewoonlijk enkel bekommt wanneer hij/zij in het gezelschap is van goed bekende mensen – naaste familie of vrienden. De mogelijke hypothese zou zijn dat het gedeeld lezen van literatuur de connecties tussen

De leesgroep creëert een tijd en plaats voor persoonlijke bezinning. Hoewel de initiële toegang tot zowel tekst als respons vaak door identificatie met één van de personages komt, kan de betrokkenheid op andere momenten ook gegenereerd worden doordat de lezer iets in de tekst gerealiseerd ziet dat hij graag zou willen maar zelf *niet* heeft.

¹⁴ Cultural Value. Assessing the intrinsic value of The Reader Organisation’s Shared Reading Scheme. p.23-24

Ligita zei over de trouwe liefde in een gedicht van Verhelst, dat zij ontroerd was door datgeen - die trouwe liefde – dat zij ‘niet had’. Deze transformatie van het negatieve was de herinnering van het gemis dat transformeerde in de verbeelding van het ideale.

We kunnen enkel deels vertrouwd geraken met de gebeurtenissen die de koers van ons leven en onze uiteindelijke bestemming ingrijpend beïnvloeden. Er zijn daarnaast ontelbaar veel andere gebeurtenissen die heel dicht naderen, maar desalniettemin vervagen zonder echte resultaten, of zelfs hun dichte benadering verraden door de reflectie van enig licht of schaduw in onze gedachten. Als we alle wisselvalligheden van ons lot op voorhand konden weten, zou het leven zodanig gevuld zijn met hoop en angst, vreugde en teleurstelling, dat we geen enkel uurtje volkomen sereniteit zouden kennen.

De literatuur belichaamt vaak die anders bijna ondenkbare ‘gevoelens van *wat als*’, welke worden aangetroffen in de denkbeeldige betrokkenheid met andere mogelijke levens, zoals in Frosts gedicht ‘The Road *Not Taken*’. De taal tijdens die sessie was karakteristiek: ‘Het had gekund. Het kan gebeurd zijn... Iets anders kon, ik had kunnen...’

De niet genomen weg

Twee wegen scheidden in een geel woud,
En spijtig was ik een eenzame reiziger
Die niet beide volgen kon, lang stond ik
En bekeek er één zo ver als ik kon
Tot waar hij afboog in het kreupelhout;

Dan nam ik de andere, die niet beter leek,
En misschien deed ik de beste keuze,
Want zijn gras wou platgetreden worden;
In zoverre dat ze belopen werden
Waren ze allebei evenveel omgewoeld.

En beide lagen die morgen gelijk bedekt
Met blaren die niet zwart getreden waren.
O, ik bewaarde de eerste voor een andere dag!
Maar wetend hoe een weg ergens heenleidt,
Twijfelde ik of ik ooit terug zou komen.

Ik zal dit vertellen met een zucht
Ergens eeuwen en eeuwen later;
Twee wegen scheidden in een woud, en ik-
Ik nam de weg die het minst bewandeld werd,
En dat maakte een wereld van verschil.

Robert Frost

Van verder gerelateerd belang was wanneer een deelnemer zich met *twee* personages tegelijkertijd identificeerde of de ruimte tussen hen innam. Deelnemer Heda is tegelijkertijd een dochter die haar moeder moest verlaten om haar eigen leven te kunnen leiden/redden, maar ook een persoon die, zoals die moeder, moeilijkheden ondervindt om het huis te verlaten. In een verhaal over een winkelbediende vriendelijk deed tegen de oude dame die het had gedurfd om uit het tehuis te ontsnappen (J. Harris), zei ze: 'Ik ben *beiden* op dat moment, beiden [de ingesloten oude dame die ontsnapt en de zorgzame]...'

Op zijn meest verhelderend moment, is het gebruik van de lezers persoonlijke ervaring in relatie tot de tekst tweevoudig in zowel het geven aan als het leren van de tekst, zowel in de verbeelding als in het geheugen. De mogelijkheid om bijna simultaan te denken over twee mensen of twee situaties of twee gedachtes, is een belangrijke ontwikkeling in het werk. Dit is vastgelegd in de transcripten aan de hand van syntactische spreekwijzen, geschikt voor verdere linguïstische analyse, zoals 'tegelijkertijd' of 'en toch' of 'alsook'.

Samenvatting van het persoonlijke

Het bovenstaande wordt aangeboden als voorbeelden van gevallen waar hetgeen dat is gestimuleerd via de tekst en de leesbegeleider voldoende emotioneel is, niet alleen om persoonlijke bewegingen in het proces toe te laten maar ook om die bewegingen aan te wakkeren en er voordeel uit te halen. Het is natuurlijk zo dat niet alle persoonlijke anekdotes of opmerkingen zo intrinsiek geactiveerd of waardevol zijn, alhoewel deelnemers tijdens het interview de eigen keuzes van het onderzoeksteam, omtrent wat effectief werkte, vaak anticipeerden of bevestigden. Maar liever dan te proberen abstracte verschillen of heldere scheidingslijnen vast te stellen, concludeerden we dat de oversteek van gepast naar ongepast gebruik van persoonlijke ervaring geen probleem was, en dus het risico waard, zolang de beweging de resonante omgeving rond het gedicht niet doorbreekt. Het probleem is niet abstract, maar is op zich een praktisch gebied of een scheidingslijn dat door de leesbegeleider bezet wordt. Het is de leesbegeleider die de groep het vaakst terug op de tekst wijst.

In het Britse onderzoek becommentarieerde de auteur Joanne Harris de autobiografische betrokkenheid en de wederzijdse relatie tussen tekst en lezer.

- *Hoe kijkt u aan tegen de autobiografische aspecten – vond u dat ze aan het verhaal werden opgedrongen?*
- JH: *Totaal niet. Ik vond het een zeer goede weerspiegeling van de manier waarop mensen hun eigen persoonlijke gevoelens en ervaringen op het verhaal projecteren. Ik heb altijd het gevoel gehad dat een verhaal een wederzijds proces was, waarin de lezer op zijn minst evenveel aan het proces bijdraagt als de schrijver, indien men tot een belonende symbiose wil komen. Hoe groter het aantal ervaringen waarmee je je*

kan vereenzelvigen, hoe groter de beloning van de leeservaring zal zijn. Het is erg leuk voor een schrijver om te weten dat een door jou geschreven verhaal met zoveel verschillende mensen van uiteenlopende leeftijden resoneert.

Het was, zo besluit ze, een proces van 'vertaling' ...

5. De Groep

De groep bestond nog niet echt, behalve als een statische of hypothetische eenheid, tot aan de hand van de tekst en de leesbegeleider die het gebruikte, rechtstreekse verbindingen werden gemaakt tussen één individu en een ander. Dan werden de bewegingen, verbindingen en herschikkingen tussen verschillende individuen op verschillende momenten in relatie tot verschillende teksten totaal onvoorspelbaar. Dus, onverwachte overgangen van één deelnemer naar een andere veroorzaakte een dynamische (her)groeperingsproces in de loop van eender welke sessie. Video-opnames leveren hiervoor bewijs: de video's laten een visuele interpretatie van deze overgangen, centra en relaties toe. Het was niet enkel zo dat de groepen op een abstracte manier respectvol waren: er was een oprechte en onvoorspelbare mobiliteit tussen leeftijd en klasse, waarbij op een bepalend realisatiemoment een groepslid in plaats van een andere van rol veranderde – bijvoorbeeld, in een versie van de leesbegeleider of de romanschrijver, of in de tijdelijke woordvoerder voor het gedicht, of in de plotselinge uiting van de persoonlijke mening. Deze onvastheid van de rollen binnen de groep, plus de ervaring van nooit op voorhand te weten op wie de ervaring zal 'landen', is een deel van het fenomeen van de aard van de samen-lees-sessies.

Verschillen en overeenkomsten

Afwijzing (verschil) en verfijning (overeenkomst) horen inherent bij de ervaring van de tekst in de relatie tot het individu en de groep. Volgende reactie illustreert dat treffend:

Soms denk ik dat, wanneer je iemand anders iets hoort zeggen, je ofwel denkt: ja, dat is wat ik bedoel, ofwel denk je: dat is ongeveer wat ik bedoel maar toch kan je het verschil merken tussen hetgeen zij zeggen en hetgeen jij bedoelt. Op deze manier kan je dit gemakkelijker onder woorden brengen dan dat je je eigen groots idee kan verwoorden.

Vergelijking met andere vormen van groepservaring

Er was geen voorafgaande identificatie van de levensverhalen of verder delen van informatie met de leesbegeleider. Van de 14 deelnemers, berichtten er 3 tijdens een interview dat ze werkten of hadden gewerkt als adviseur, en 6 anderen maakten bekend dat ze reeds therapie hadden gevolgd of nog aan het volgen waren. Van die 6, vertelde ieder van hen dat ze de leesgroepsessies boven therapiesessies verkozen. Ze zeiden ook dat de GET INTO READING(GiR)- groepen meer persoonlijke en emotionele inhoud boden, vergeleken met andere initiatieven. De interviews hadden het vaak over het contrasteren van de leeservaring met ervaringen in eerdere programmatische therapeutische groepservaringen. M zag therapie als een vorm van controle, of zelfs zelfcontrole; H sprak over negatieve thema's en de focus op 'we zitten hier allemaal omdat we ziek waren'; A

merkte op, dat de GiR-groepen niet samenkwamen om te praten over 'problemen' die in voorafbepaalde termen waren vastgelegd.¹⁵

Conclusie

- De leesgroepen en de literatuur die er wordt aangeboden, bieden een vriendelijk menselijk alternatief (en gedeeltelijk ook een tegengif) tegenover de ervaring van beoordeeld of genegeerd te worden door de wereld, of blootgesteld te worden aan anderen. Het concept 'gemeenschap' betekent hier: *innerlijke* levens komen *eruit*, en komen er *samen* uit.
- Er is een nood aan een literaire taal of taal die voortkomt uit het diepe menselijke engagement om de vastgestelde terminologie en de clichétermen te verdiepen, vervangen of aan te passen. Tegenover 'labels' die mensen catalogeren vanuit hun (tijdelijk) functioneren, staat mens-wording (hoe afwijkend van de 'maatstaf 'ook) centraal.

¹⁵ Cultural Value. Assessing the intrinsic value of The Reader Organisation's Shared Reading Scheme. p.32

Therapeutisch omdat het geen therapie is?

Nuttig net omdat het niet instrumenteel is?

Geen enkele deelnemer, ongeacht de algemene voorkeur voor leesgroepen boven vormen van formele groepstherapie, is ervan overtuigd dat het lezen van literatuur het simpelweg, of op magische wijze, mogelijk maakt om problemen op te lossen, of dat literatuur enkel en alleen voor dit (instrumentele) doel bestaat. Deelnemer B zei in een interview: *Er is ook altijd een soort gevoel als ik iets lees – ik heb dit mijn hele leven al gedaan – als ik iets lees, zal het me de sleutel geven om dit erg grote probleem in mijn leven in orde te brengen. Wanneer je ouder en iets wijzer wordt, beseft je dat dit waarschijnlijk niet zal gebeuren.*¹⁶

Professor Corcoran lanceert het idee van de opvallendheid-versterker (in tegenstelling tot de psychologische depressie of het epistemologisch verzuim), op zichzelf geconcretiseerd in de 'groot-in-klein'-voorbeelden hierboven vermeld. Het activeren van mentalisatieprocessen van een hoog niveau, met betrekking tot de verdiepte emotionele betrokkenheid in menselijke gebieden die door de tekst gecreëerd zijn, duidt op een dermate doelgerichtheid in de zoektocht naar betekenis, zonder op zoek te gaan naar simpele literaire antwoorden of gemakkelijke oplossingen. Dat wil zeggen: het activeren op zich bezit een intrinsieke waarde op vlak van een toegenomen mentale betrokkenheid en vitaliteit rond 'ernstige' thema's.

Samen lezen vanuit de kwaliteiten en kenmerken hierboven beschreven, in een proces dat eerder onvoorspelbaarheid en aarzeling impliceert dan een bepaald eindpunt, zet in op het potentiële *genezingseffect* van een groep die bestaat uit de persoonlijke gedachten, gevoelens en betrokkenheid van haar individuele leden.

Therapeutisch maar geen therapie. '*Laat ons niet alles psychiatiseren*', zegt Prof. Dirk de Wachter nog op de Staat van het Boek. *De leesgroepen hebben juist hun waarde doordat ze 'vermenselijken'*. Leesbegeleiders moeten daartoe goed worden opgeleid, want '*voyeurs bijvoorbeeld kunnen we in elke 'kwetsbare' sector écht wel missen*'.¹⁷

¹⁶ Cultural Value. Assessing the intrinsic value of The Reader Organisation's Shared Reading Scheme. p.39

¹⁷ Citaat uit het debat over het belang van lezen in de zorgsector op de Staat van het Boek, 23 maart 2015.

We denken in
algemeenheden
maar we leven in
bijzonderheden

Alfred North Whitehead

BOEKEN

bieden de perfecte

RUIMTE

*en het is **DIE** ruimte die de lezer*

in staat stelt om te leren gaan

*met de **NORMALE PROBLEMEN***

*van de **ZWAARTEKRACHT***

Jeanette Winterson

COLOFON

teksten: Dr. Jan Raes, Eva Rousselle, Thomas Segers, Dirk Terryn

vertaling Engels rapport: Ian Connerty

supervisie: Thomas Segers (klinisch psycholoog) en Dr. Jan Raes (psychiater)

eindredactie: Dirk Terryn

copyright: Het **Lezerscollectief** cvso, tweede druk april 2017

www.lezerscollectief.be

info@lezerscollectief.be

